

ПОХІД НА МОСКВУ

Про цей похід донині воліють не згадувати співці «єдиного народу» – «невдобна» тема. Участь українських козаків у походах на Москву зовсім не вписувалася до совєтської історіографії та до насадженої нею тези про братність українського та російського народів.

Верховна Рада України ухвалила проект постанови № 7274 про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2018 році. Постанова визначає найважливіші події в суспільно-політичному житті України та ювілеї видатних осіб, які у 2018 році мають відзначатися на загальнодержавному рівні. Цьогоріч на державному рівні відзначатимуть, зокрема, 400 років походу гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного на Москву (1618 р.).

11 жовтня 1618 року українське козацьке військо очолюване Гетьманом Петром Сагайдачним здійснило штурм Москви.

Московський похід 1618 р. (червень–грудень, Південна і Центральна Росія) – сторінка історії, яка не популяризувалася в Російській імперії і замовчувалася в СРСР. Сьогодні, ці події є відомими як в Україні, так і в Росії, та достатньо обговорені в колах прихильників європейського вибору України. Ті ж, хто ще прагне зближення з Росією по-трактовують цей факт як трагічне протистояння братських народів.

Упродовж тривалого часу замовчувалася і *Конотопська битва (7-9 липня (27-29 червня за старим стилем) 1659 р.) – битва між військом Івана Виговського та Кримського ханату з одного боку й московським військом з іншого. Це один із ключових епізодів російсько-української війни 1658-1659 рр., що залишалася ледве не забороненою темою в російській, а особливо радянській історіографії. Протягом століть інформація про неї замовчувалася, бо правда про події під Конотопом розвінчувала багато великодержавних міфів, зокрема, про «споконвічне прагнення українців до союзу з Росією». Влада сучасної Росії хворобливо реагує на відновлення історичної пам'яті в Україні, конкретніше, відзначення українцями перемоги під Конотопом. Для росіян – це одна з найчорніших сторінок їхньої воєнної історії.*

Похід відбувся під час польсько-московської війни 1609–1618 років (у Росії ці події відомі як «Смутное время»). 1610 року московський боярський уряд («Семибоярщина»), остереігаючись Лжедмитрія II, передав московський престол польському королевіч Владиславу. Значна частина міст Московської держави не визнала цього рішення. Для звільнення Москви від поляків було сформовано нове військо. Перше ополчення зазнало поразки і розкололося, друге 1612 р. взяло Москву.

1613 р. Земський собор обрав царем Михайла Федоровича Романова, однак, Річ Посполита цього не визнала.

Художник: Наталія ПАВЛУСЕНКО

Московське військо очолюване Дмитром Черкаським та Михайлом Бутурліним розпочало рейд під Смоленськ. Упали Вязьма, Дорогобуж, Біла. Річ Посполита втрачала завоювання, здобуті в попередні роки.

Королевіч Владислав почав готуватися до повернення «законної спадщини». Сейм Речі Посполитої 1616 р. ухвалив виділити королевіч гроші на війну. У квітні 1617 року (майбутній король Речі Посполитої Владислав IV), заохочуваний обіцянками частини московських бояр, вирушив із Варшави в похід до Москви з метою отримати корону московського царя, якою на той час володів обраний Земським Собором Михайло Федорович Романов, перший цар із династії Романових. Наприкінці вересня під Смоленськом військо королевіча об'єдналось із військом Яна Ходкевича. 11 жовтня об'єднане польсько-литовське військо без бою здобуло Дорогобуж. До кінця року польським підрозділам вдалось завоювати ще декілька міст. У грудні 1617 року бойові дії припинились. Польсько-литовське військо розмістилось у таборі поблизу м. Вязьми.

Не дочекавшись підкріплень, на-

весні 1618 р. значна частина жовнівів залишила табір і чисельність війська скоротилась до п'яти тисяч чоловік. Аби врятувати королевіча і військо, виправити ситуацію, уряд Речі Посполитої звернувся по допомогу до Війська Запорозького.

Саме українські козаки під проводом гетьмана Петра Сагайдачного відіграли визначальну роль у московській кампанії 1618 року. У відносинах з Польщею Сагайдачний виявляв розважливість та поміркованість. Він розумів до яких наслідків може призвести ведення одночасної боротьби проти Туреччини, Криму та Польщі.

Козацтво формувало свою політику на великих просторах Східної Європи. Відкрито виступати проти Польщі Сагайдачний не хотів, хоча ця ідея існувала і набирала вагу серед козацтва. В той момент історична ситуація складалася не на користь Польщі, але і не на користь козацтва. Османська імперія наступала з півдня, і протистояти їй поодиночі не могли ні перші, ні другі. Тому єдиним правильним рішенням Сагайдачного було узгодження спільних дій з Варшавою: спочатку проти Москви в 1618 році, а через три роки – проти Стамбула. І наслідком такого військового союзу став порівняно тривалий мир на обох фронтах. Козацтво ж сформувало певний політичний резерв довіри і поваги у всій Європі [1].

Розуміючи складність становища королевіча Владислава, який залишився на ворожій території майже без грошей і продовольства, Сагайдачний вирішив скористатися цим збігом обставин і висунув королю наступні вимоги: розширення козацької території в Речі Посполитій; свобода православної віри в Україні; збільшення реєстрового козацького війська; визнання судової та адміністративної автономії України.

Король Зигмунд III обіцяв їх виконати. Відтак, Петру Сагайдачному було надіслано клейноди – булаву, бунчук, печатку і прапор. Українські козаки обіцяли привести 20-тисячне військо. У червні 1618 р. на Московщину ви-

рушили 20 тис. козаків на чолі з Петром Сагайдачним.

Для Московії залучення до військових дій козацтва мало катастрофічні наслідки. Розпочався рейд зі знищення Ливен «головного прикордонного міста». Козаки оволоділи цим містом після короткого штурму 9 липня того ж року. Після нього упав Єлець, П. Сагайдачний узяв його хитрістю. Гетьман залишив більшу частину свого війська неподалік у ліску, а з рештою підійшов до міста. Тутешні вояводи Андрій Полев та Іван Хрущов вирішили, що це всі нападники й самовпевнено наказали своєму війську виходити за мурі. Козаки ще трохи подалися назад, а тоді вже з укриття вийшли основні сили. Оточені московити були розбиті вщент. Решта сховалася в острозі, який козаки «з туррами всю ніч штурмували». Залога тричі відбивала атаки, проте на зорі нападникам вдалося увірватися в острог. Налаштовані вони були дуже рішуче, бо на ворота «по своїх вбитих залізли». Оборонці не витримали й кинулися навтьоки. Козаки в бою «двадцять тисяч люду військового висікли». Багато хто втопився в річці. Наклав головою й необачний воевода І. Хрущов [2].

За Єльцем невтішний жереб випа-

вЯрославу, Данкову, Лебедяні, Скопину, Шацьку, Касимову, Михайлову, Романову. В такий спосіб П. Сагайдачний позбавив московського царя можливості отримати підкріплення з Рязанщини. Власне, для того гетьман і не пішов із Ливен відразу на Москву, а взяв східніше. Про це він відверто писав у своєму листі до королевича Владислава: «Багато міст, містечок, замків знесли, де Москва військо збирала, почувши, розгромили і майже всі їхні сили рязанські, яких велику кількість звідти до столиці сподівалися, скупчуватися не допустили» [3].

У Москві рейд П. Сагайдачного викликав справжній шок. Цар кинув проти козаків військо князя Д. Пожарського, героя другого ополчення, рятівника Москви. Планували не дати козакам переправитися через Оку й наблизитися до столиці. Та Пожарський не ризикнув стати до бою проти П. Сагайдачного, вдав, що нібито захворів. Змінив Д. Пожарського інший князь, Григорій Волконський. Не знаючи, куди найперш підуть козаки, новий суперник Сагайдачного розпорозив військо між Коломною, Кашиною та Зарайськом. Цим гетьман і скористався. 1 вересня козаки двічі штурмували За-

райськ. Надвечір сюди підійшли московити, прислані Г. Волконським. За кілька кілометрів до міста вони зав'язали переможний бій з невеличким козацьким загonom чисельністю 50 чол. Розпалені перемогою, московити залишили полонених козаків у Зарайську, а самі знову подалися шукати вояцького щастя. Це рішення стало для них фатальним. Наспів інший козацький загін. Козаки «розігнали їх і топтали до острога й утоптали в остріг, і багато козаків до острога увійшли». Лише ціною неймовірних зусиль залозі вдалося вибити сміливців з міста й не допустити того, щоб до нього увірвалися основні сили [4].

3 вересня П. Сагайдачний отримав королівського листа з проханням негайно прямувати до Москви. Не гаючи часу на облоги Зарайська й Кашири, гетьман поспішив переправитися через Оку й вирушити до ворожої столиці. 6 жовтня козаки підійшли до Москви й заклали свій табір неподалік Донського монастиря. 3-за мурів саме вийшло військо під орудою Михайла Бутурліна, яке мало йти проти Владислава та П. Сагайдачний не дав противникові цього шансу.

«Битви як такої не було. Але коза-

«Перша Європейська миротворча місія походу на Москву під проводом гетьмана Петра Сагайдачного 1618 року». Худ. Євген Равський. Фото: asv.gov.ua з презентації картини 21 грудня 2016 р. у львівській Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ки не відмовили собі в задоволенні по-змагатися з московитами в герцях – індивідуальних поєдинках, які практикувалися перед основним боєм. Наслідки для московського війська були невтішними. Козаки втратили лише одного побратима, московити ж – 100. А сам П. Сагайдачний поглумився над М. Бутурліним. Український гетьман вирвав з його рук списа і шарахнув супротивника булавою по голові. Удар виявився настільки потужний, що воєвода під глузливий регіт козаків зважився з коня, як лантух» [5].

8 жовтня козаки підійшли до табору Владислава під Тушином, де їх зустріли з великим ентузіазмом. Ще з-під Коломни П. Сагайдачний надіслав до королевича послів Михайла Дорошенка (дід гетьмана Петра Дорошенка) та Богдана Коншу.

Наміри П. Сагайдачного стосовно Москви були дуже рішучими. Після з'єднання з польськими силами, союзники розробили план штурму Москви. Цей план полягав у одночасному штурмі столиці з декількох сторін, з головними ударами біля Арбатських та Тверських воріт. Основною атаковою силою виступали війська Речі Посполитої та найманці. Військо запорожців було розділене на декілька частин, одна з яких ішла на штурм острогу за Москвою-рікою, решта мусила виконувати роль резерву та відволікати царські війська від головних напрямків.

Проте генеральний штурм Москви 10–11 жовтня був безуспішним. Часами здавалося, що шальки терезів схиляться на користь польсько-козацького війська. Нападники змогли увірватися до міста зі сторони Арбатських воріт, проте, не отримавши належну підтримку, атака зупинилася. Не бачачи можливості продовження атаки, підрозділи Речі Посполитої відступили від міста. Після цього українські козаки здійснили спустошливий рейд на Серпухов і Калугу, який остаточно схилив московського царя до переговорів. Наприкінці 1618 року Річ Посполита і Московське царство підписали Деулінське перемир'я, за яким Польща отримувала Смоленську, Чернігівську і Новгород-Сіверську землі. Король Речі Посполитої офіційно зберіг за собою право претендувати на московський трон.

Частина істориків вважає, що Сагайдачний і не хотів взяття Москви і перемоги Польщі, бо як далекоглядний політик розумів, що це значно погіршить становище України [6].

Справді, виникають сумніви в тому, що козацьке військо, одне з найбоєдатніших у Європі, не змогло б узяти Москву. Джерела щодо московської кампанії суперечливі, можна лише ви-

окремити найвірогідніші причини.

Річ Посполита була для Сагайдачного потенційним ворогом – адже саме її комісари чинили каральні акції на території України та приборкували козацькі повстання. Тому її посилення у випадку захоплення Московщини було б гетьману ні до чого. Адже у плані литовського канцлера Лева Сапіги про Річ Посполиту трьох держав (Польщі, Литви та Московії) не було місця українським територіям як окремому утворенню.

Проблема маневрування між Османською імперією, Московським царством і Річчю Посполитою привела гетьмана до думки про використання Московського походу як демонстрації сили козацтва. Предвічна українська Чернігово-Сіверщина була визволена з московської неволі й знову долучилася до ядра українських земель. Війна продемонструвала різке зростання значення козацького війська. Козаки, щоправда, не отримали збільшення реєстру.

Під час московського походу Сагайдачний засвоїв тактику ведення війни та способи здобуття укріплених міст та фортець, що її виробили запорожці під час попередніх походів на Московщину. Це була наступальна тактика ведення війни, що будувалася на факторі раптовості та високій маневровості запорозьких сил. Висока мобільність козацьких сил була можливою через відсутність важкої артилерії, що могла сковувати їхній рух. А продовольче забезпечення свого війська запорожці здійснювали шляхом відповідних експропріацій на території противника [7].

Протягом трьох місяців козаки подолали понад 1200 км (поляки в цей час пройшли 250 км без серйозного опору і не взяли жодної фортеці). Згідно з дослідженнями Гуржія і Корнієнка, українські полки рухалися з середньою швидкістю 15–20 км на добу, в 6–8 разів швидше, ніж поляки, в 2–3 рази – ніж європейці.

Очолити неординарний і знаковий похід запорізьких козаків на Москву, Петро Конашевич-Сагайдачний як досвідчений політик і військовий діяч отримав важливе підтвердження визнання для козаків і всієї Запорізької Січі. З того походу він уже не пішов на Січ. Після повернення до України, військо Петра Сагайдачного стало на постій у Київському воєводстві, а гетьманський полк у самому Києві.

Сьогоднішні захисники України повинні знати історичний досвід та усвідомлювати, що у їхніх руках майбутнє українського народу. Уроки історії свідчать про те, що нинішня російська агресія не вічна, а на підступних окупантів чекає відповідне пока-

рання. Україна захистить свою Незалежність у нинішній російсько-українській війні, яку розпочала в 2014 році РФ.

«Всього через три роки після походу на Москву у 1621 році в нагороду за успішні дії під Хотинською фортецею Петро Сагайдачний отримав з рук королевича Речі Посполитої Владислава бойового старовинного меча. Цей нагородний меч був інкрустований золотом та дорогоцінними діамантами із зображенням алегоричних сцен суду над Соломоном та бою античних воїнів. На ньому напис латинською мовою – «Владислав Конашевичу кошовому під Хотином проти Османа». Один з найповажніших на той час монарших дворів Європи нарешті визнав заслуги українського козацтва в обороні України, Польщі та Литви та інших європейських країн від турецької та московської загрози» [8].

Вручення Петру Сагайдачному меча майбутнім королем Польщі, згідно тогочасних звичаїв, означало ніщо інше як визнання високого суспільно-правового становища гетьмана та очолюваного ним Війська Запорізького. За козаками нарешті визнавалися права лицарського люду! Вручена зброя як найголовніший лицарський символ на довгі роки стала своєрідною охоронною грамотою для українського козацтва. Саме цей золотий нагородний меч Петра Сагайдачного відкрив дорогу для новлення Київської православної митрополії в Україні, посилення Київського Православного братства та започаткування першого вищого навчального закладу в Україні – Києво-Могилянської академії [9].

Примітки

1. Похід Сагайдачного на Москву. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// borova.org/poxid-sagaj-dachnogo-na-moskvu/](http://borova.org/poxid-sagaj-dachnogo-na-moskvu/)
2. В.Брехуненко, В.Ковальчук, М.Ковальчук, В.Корнієнко. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. – Київ, 2016. – С.71.
3. Там само. С.73.
4. Там само.
5. Там само. С.73–74.
6. І. К. Рибалка. Історія України. – Харків, 1995. – С. 161.
7. Сас П. М. Петро Конашевич-Сагайдачний: Молоді роки. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 241.
8. 400 років тому українці були під Москвою. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://siver.com.ua/news/400-rokiv-tomu-ukrajinci-buli-pid-moskvoju/2018-05-11-22208>
9. Там само.

Петро КОСТЮК,
полковник